

ЗАГОВОРЪТ СРЕЩУ БЪЛГАРСКИТЕ ДЕЦА: КОНСПИРАТИВНИ ИДЕИ И ПРЕДСТАВИ В МЕДИЙНИЯ ДИСКУРС

Ангелина Илиева

THE PLOT AGAINST BULGARIAN CHILDREN: CONSPIRACY IDEAS AND NOTIONS IN MEDIA DISCOURSE

Abstract

In this article, the author analyses the media discourse surrounding the National Child Strategy 2019 – 2030 from a classic anthropological emic perspective. The draft of the National Child Strategy was introduced for public discussion in early 2019 and caused a “mass hysteria” and a series of protests in many Bulgarian cities. On Facebook, groups of parents opposing the Strategy speculated about a “Norwegian conspiracy” of stealing Bulgarian children and subjecting them to risks of sexual abuse and organ trafficking. In the analysis, narratives and narrative elements (motifs, images, tropes) conveying conspiracy ideas and notions have been examined, and a contemporary mythology of parental fears has been outlined. Two types of fear-generating ideas and notions have been differentiated and termed *old* and *new demons* of the public imagination. The *old demons* of public imagination are rooted in folklore beliefs and legends of child abduction, sexual perversions and ritual murder. The *new demons* of public imagination, based on the socio-political experience of the recent past, are the concepts of the totalitarian state and its system of repressions formed in the collective consciousness of post-socialist societies.

Keywords: National Child Strategy 2019 – 2030; conspiracy ideas and notions; contemporary mythology

*„Истерията“ около Националната стратегия за детето
2019 – 2030*

Проектът за Национална стратегия за детето 2019 – 2030, създаден от работна група към Националния съвет за закрила на детето на основание на чл. 1, ал. 3 от Закона за закрила на детето, е публикуван в портала за обществени консултации към сайта на Министерския съвет на Република България на 10 яну-

ари 2019 г.¹ В предвидения едномесечен период за обсъждане публикуваният документ събира 189 коментара – една необичайна за този портал обществена активност. До 8 февруари, когато е крайният срок за приемане на становища, 8098 граждани и 35 организации подписват петиция за отхвърляне на проекта с мотива, че с прилагането на стратегията „ще бъдат узаконени съмнителни европейски практики, водещи до разруха, контрол и отнемане на децата от техните семейства“². Два месеца по-късно, на 12 март, в същия портал са публикувани и доклад и проект на Националната програма за закрила на детето, чието обсъждане обаче е продължение на дискусиата по Стратегията и успява да събере дори повече коментари, при това с доловимо изострен тон и повишен емоционален градус.³

На 22 април се провеждат първите протести в София, Пловдив и Варна с искане за отмяна на Националната стратегия за детето 2019 – 2030⁴. На 25 април от Министерството на труда и социалната политика съобщават, че по разпореждане на министър-председателя Бойко Борисов проектът е оттеглен и работата по него спира⁵. Въпреки това на 11 май се провеждат протести в двадесет града на страната, като мотивирането им включва подозрението, че „зад гърба на обществеността вече са приети текстовете от стратегията чрез промени в Семейния кодекс и Закона за закрила на детето“, и опасението, че това ще доведе до прилагането на т.нар. „норвежки модел“ у нас⁶. Протести срещу Стратегията се провеждат спорадично през лятото на 2019 г. и се възобновяват с пълна сила през септември, вече под наслов „Стоп на Барневерн идеологията“⁷. Като организатори на протестите се посочват Националната група „Не на Стратегията за детето 2019 – 2030!“⁸ и близки до нейната тематика групи в социалната медия Фейсбук. Пряко следствие от протестите е паниката, избухнала в ромските квартали на Сливен, Карнобат, Ямбол, Сунгурларе и Асеновград,

¹ <https://www.strategy.bg/publicconsultations/View.aspx?Id=4012> (19.06.2024 г.).

² <https://civilactionbg.com/поискай-отхвърляне-на-националната-с/> (19.06.2024 г.).

³ <https://www.strategy.bg/publicconsultations/View.aspx?lang=bg-BG&Id=4191> (19.06.2024 г.).

⁴ <https://bntnews.bg/bg/a/roditeli-poiskakha-tsyalostno-otmenyane-na-natsionalnata-strategiya-za-deteto> (19.06.2024 г.).

⁵ <https://news.bg/politics/boyko-borisov-zamrazi-i-strategiyata-za-deteto.html> (19.06.2024 г.).

⁶ <https://bntnews.bg/bg/a/protesti-sreshchu-natsionalnata-strategiya-za-deteto-v-20-grad> (19.06.2024 г.).

⁷ <https://news.bg/society/obyaviha-poreden-protest-sreshthu-strategiyata-za-deteto.html> (19.06.2024 г.).

⁸ В края на 2019 г. групата вече носи названието Национална група – Родители обединени за децата, а през пролетта на 2020 г. названието е сменено на Национална група „Децата на България“. Последно регистрираният от мен брой членове на групата е от април 2020 г. – над 215 000 потребители.

довела до временно спиране на учебния процес в училищата. Десетки родители хукват презглава да прибират децата си от училища и детски градини след плъзнали слухове, че социалните работници ще ги вземат, а други пък са изплашени от разпространен в социалните медии видеоклип, в който се казвало „прибират децата директно като пирати“⁹. Според информация в медиите в Сливен местен лидер твърдял, че държавата се кани да вземе ромските деца и да ги даде на „третия пол“¹⁰.

В публикуваните през този период анализи и коментари¹¹ се открояват редица сходства в наблюденията и интерпретациите на протичалите събития. Обществената реакция срещу Стратегията е описана с понятието „истерия“ (в отделни случаи придружено с близките по значение думи „паника“ или „психоза“), разбирано като неуправляем колективен изблик на негативни емоции и мотивираното от тях ирационално поведение. За основен причинител на „истерията“ се посочва разпространението на фалшиви новини, слухове, дезинформация, като неизменно се появяват и понятията „конспиративни теории“, „конспирации“ (АЕЖ 2019, Юруков 2019, Геренова 2019) или се резюмират конспиративни сюжети: „Вземат децата ни и ще ги дават на норвежки гей-двойки, които ще ги прекръстят на Мохамед“ (Лещарска 2019); „Ще ни отвлекат децата в Норвегия, където педофилията е задължителна по закон“ (Дайнов 2019); „Норвежците значи се канят да отвличат нашите деца и да ги правят гей-еничари“ (Дичев 2019); „Стратегия за снабдяване на Норвегия с български деца“ (Седларска 2019); „Стратегия за детето, или как държавата ще ни вземе децата и ще ги даде на норвежците“ (Владиминова 2019). В част от публикациите се изказват подозрения за „класическа хибридна атака“ от страна на Русия (Лещарска 2019, също и при Елми 2019, Дайнов 2019, Владииминова 2019, Вълков 2020) или се споменава красноречивият термин „ювенална юстиция“ с пояснения за значението и употребите му в рускоезичната среда (Елми 2019, Владииминова 2019, Вълков 2020). И докато предположенията за руска намеса остават изцяло спекулативни, почти всички анализи отбелязват активното ангажиране в събитията от страна на местни религиозни и политически организации. Два от анализите свързват раздухването на паниката с периодите на предизборни кампании (Юруков 2019, Вълков 2020).

Евгений Дайнов интерпретира събитията като проявление на „незавършеността на българската модернизация“, или на противопоставянето „между патриархалния ред, чиято цел е оцеляване на групата, и правовия ред, чиято цел е щастието на отделния индивид“ (Дайнов 2019). Обяснението на Ивайло Дичев

⁹ <https://www.svobodnaevropa.bg/a/30203534.html> (19.06.2024 г.).

¹⁰ https://clubz.bg/88764-panika_v_stranata_zaradi_falshiva_novina_che_izzemat_detsata_na_romite (19.06.2024 г.).

¹¹ Тук използвам десет анализа, изброени по реда на публикуването им: АЕЖ 2019; Лещарска 2019; Елми 2019; Дайнов 2019; Юруков 2019; Дичев 2019; Геренова 2019; Седларска 2019; Владииминова 2019; Вълков 2020.

е в неумението на българската култура да борави с чувството за вина (Дичев 2019). В изводите си от детайлното проучване на случая Йоанна Елми изброява ред възможни дефицити: „на медиите като адекватен арбитър и проверител на факти, на институциите като посредник между гражданите и закона, на образованието, което трябва да възпитава безмилостно критично мислене и култура на употреба на информацията онлайн и офлайн, на българските граждани като демократични единици, които умеят да вървят напред посредством компромиси в различията си“ (Елми 2019). Други анализи посочват като основа на проблема отсъствието на авторитет у държавните институции и традиционните медии (АЕЖ 2019), пълната липса на доверие в институциите от страна на ромите (Седларска 2019), изгубената вяра в добрите намерения на държавата, институциите и законите (Геренова 2019), загубата на доверието в публичните институции (Вълков 2020). Въпросите, на които никой от публикуваните анализи не предоставя задоволителен отговор, са: *от какво все пак се страхуват* онези хиляди родители, излезли на протести срещу документ без каквато и да било правна тежест, или кои *конкретни идеи и представи*, циркулиращи в публичното пространство, имат потенциала да провокират подобна „истерия“, „масова паника“ или „психоза“.

Настоящото изложение е опит да се погледне на „истерията“ около Стратегията за детето от класическата за антропологията *емична* перспектива, за да се уловят и открият онези идеи и представи, предизвикали силни негативни емоции и реакции в българското общество през 2019 г. Емпирична основа на анализа е запазеният корпус от коментари, публикувани в медийното пространство през този период, както и провежданата от мен проучвателска работа в социалната медия Фейсбук, извършена с характерните за интернет етнографията качествени методи и при спазване на комплекс от етично осъзнати изследователски практики (Илиева 2022а). Към медийния дискурс, насочен срещу Стратегията, ще бъде приложен специфичен *фолклористичен* подход, т.е. ще бъдат проследени онези разкази или наративни елементи (мотиви, образи, тропи), разпространявани в публичното пространство в различни варианти, които изразяват една *съвременна митология* на родителските страхове. Както показвам в друго изследване (Илиева 2022б), конспиративните идеи и представи изграждат устойчиви митологии, които при обстановка на повишена обществена тревожност или социална криза неизменно се възпроизвеждат и актуализират.

Ключови понятия и уговорки

В най-широката си дефиниция конспиративната теория е обяснение на минали, настоящи или бъдещи събития, което назовава като основен техен причинител група хора, действащи тайно в собствена изгода и срещу общото благо (Uscinski, Parent 2014: 32). Логиката на конспиративното обяснение се опира върху три презумпции: *нищо не се случва случайно* – конспиративната теория

описва свят, основан на умишлеността, в който няма инциденти и съвпадения; *нищо не е каквото изглежда* – видимите причини или мотиви за действията и събитията са измамни; *всичко е свързано* – съществуват схеми и модели, които да свържат произволно случили се събития в цялостен обяснителен разказ (Barkun 2003: 3–4). За да бъде един обяснителен разказ дефиниран като „конспиративна теория“, той трябва да съдържа пет съставни елемента или характерни черти: *схема*, която да свързва действия, обекти и хора; *въздействие*, т.е. умишлено предизвикване на обсъжданите събития, в съответствие с предварително замислен план; *коалиция* – заговорът не може да бъде продукт на един отделен индивид; *враждебност* – целите на подозираната коалиция са винаги зли, себични или по някакъв начин против общия интерес; *продължаваща секретност*, т.е. заговорът е по подразбиране все още недоказан, по която причина и се назовава „теория“, а не потвърден факт (van Prooijen 2018: 5–6).

Посочените характеристики на конспиративната теория обаче изискват няколко ключови уговорки. Първата засяга установеното в емпирични изследвания обстоятелство, че както в устната среда, така и в интерактивни платформи, каквато е социалната медия Фейсбук, конспиративната теория се изразява много по-често в „парченца и отломки“, отколкото в разгърнат оформен разказ (Astarova 2020, Илиева 2022б, Илиева 2022). От перспективата на фолклористиката тези „парченца и отломки“ се възприемат и осмислят в други жанрови понятия: *слухове*, когато става дума за кратки наративи, изразяващи твърдение, мнение или убеждение, и *градски легенди*¹², когато представят конкретна история. Двете жанрови форми се разглеждат като тясно свързани, още повече че често те се преливат една в друга: протичащи слухове се развиват до оформена история и обратното – една история се редуцира и изразява с кратко твърдение, при това в репертоара на един и същи разказващ субект. Френският социолог Жан-Брюно Рьонар разглежда слуха и легендата като две измерения на един и същи културен феномен, така че „легендарното измерение“ на слуха разкрива неговите митологични корени, а „слуховото измерение“ на легендата – нейното разпространение и метаморфози (Renard 1999: 50).

Оттук произтича една специфична особеност на конспиративната теория, нерядко отбелязвана от неспециалисти като парадокс – нейната *флуидност* и *неконсистентност*, безпроблемното съчетаване на противоречащи си елементи или натрупването на множество разнопосочни спекулации, хетерогенни мотиви, несъвместими гледни точки (Astarova 2020: 392–393, Илиева 2022б: 169–170). Същинското формиране и функциониране на конспиративната теория в процесите на общуване и взаимодействие се подчинява не точно на каузалната логика, а на *митологичното мислене*, което, както знаем от Клод Ле-

¹² Тук няма да се спирам на терминологичните дебати около понятията „съвременни легенди“ и „градски легенди“. Избирам да боравя с второто понятие, доколкото то е възприето в българската фолклористика и се определя като „разказ за необичайни произшествия, представени като реално случили се събития, чието действие се развива в големия съвременен град“ (Григоров 2013: 171).

ви-Строс, работи с подръчни средства, то е културен „бриколаж“ (Леви-Строс 2002). Неслучайно изследователи от полето на фолклористиката (вж. Ellis 2000, Campion-Vincent 2005, Илиева 2022б) възприемат конспиративните теории именно като „съвременни митологии“: глобални обяснителни сценарии, формирани от легенди, слухове, различни истории или отрязъци информация, а след това използвани като контекст за интерпретиране на тревожни събития, свързани с опитите на враждебни сили да проникнат в нашия свят (Ellis 2000: 4–5).

Привидно парадоксална особеност на конспиративния дискурс е и неговата колебливост или дори отказ да артикулира *конкретни* заговорници, вместо това употребявайки местоимения в трето лице множествено число: „те“, „тях“, „им“. Конспиративното мислене схваща света като управляван от могъщи сили, опериращи в сянка, затова и по правило борави с абстрактни обобщения: в най-популярните конспиративни теории заговорниците са общества („масоните“), етнически общности („евреите“), малцинства („хомосексуалните“) правителства или международни организации (Кремъл, НАТО), индустрии („Биг Фарма“). Споменаваните конкретни имена са по-скоро изключения, потвърждаващи правилото, и функционират като персонификации – на „евреите“ (Джордж Сорос) или на „глобалните корпоративни елити“ (Бил Гейтс). От перспективата на психологията конспиративната теория отразява желанието да защитиш своите от потенциално враждебните чужди (van Prooijen 2018: viii) и поради това се фокусира първо върху заплахата, върху надвисналото злодеяние („вземат ни децата и ще ги дадат на...“), а едва след това върху неговия извършител. Типичната за конспиративния дискурс реторическа фигура „Те“ е функционално празна фигура, податлива да бъде изпълнена с различно съдържание – в зависимост от конкретния разговор, контекст и участници във взаимодействието „те“ може да бъдат всички онези, които възприемаме като различни, чужди и затова враждебни на „нас“. Така в приведените по-горе анализи на обществените вълнения около Стратегията за детето се споменават няколко отделни възплъщения на заплахата: „норвежците“ (Дичев 2019), „социалните служби“ (Седларска 2019), „държавата“ (Владимирова 2019). Оттук идва и друга специфика на конспиративната теория – нейната способност да се възпроизвежда и приспособява към различни условия и контексти, а също и нейната податливост да бъде манипулирана и насочвана от политически опортюнисти.

Последната уговорка е за смисъла, който влагам в конкретните понятия на анализа си, предвид това, че те са семантично близки и дори синонимни в някои дисциплинарни полета. Използвам „идея“ и „представа“ като по-скоро когнитивни понятия, описващи *система от възгледи*: идеята е мисъл за даден предмет или явление, а представата – субективен образ в съзнанието; разбиране, знание, схващане или убеждение, изградено на основата на субективния опит¹³. Идеите и представите, които изследвам, невинаги са експлицитно изразени, до-

¹³ Вж. Речник на българския език, <https://ibl.bas.bg/rbe/> (19.06.2024 г.).

като „наративи“, „мотиви“, „образи“, „тропи“ възприемам като елементи на анализирания дискурс. Понятията „теория“ и „разказ“, като съставна част на изразите „конспиративна теория“ или „конспиративен разказ“ (Butter 2021), използвам съгласно приетите в социалните и хуманитарните науки дефиниции: под „теория“ разбирам систематичен опит да се обяснят явления или процеси в света, а разказа разглеждам като универсален културен инструмент, предназначен да подрежда реалността и да ѝ придава смисъл.

„Норвежката“ конспиративна теория: наративи, образи, тропи

Цитираните коментатори на събитията около Стратегията за детето извеждат редица връзки и паралели с обществените вълнения от началото на 2018 г. около нератифицираната Конвенция на Съвета на Европа за превенция и борба с насилието над жени и домашното насилие, станала известна като Истанбулската конвенция. Прилики се откриват в замесените политически и религиозни организации (Лещарска 2019), във внушението, че България е атакувана от външен враг и това е Европа (Дайнов 2019), в разпространението на конспиративни теории (АЕЖ 2019, Дичев 2019), в предизвиканата „истерия“. От емоционалния дискурс около конвенцията в публичното съзнание се усвояват два тропа – „*третия пол*“ като некоректна интерпретация на „социален пол“ и „*джендър*“ като обобщено название на хомосексуални, бисексуални и трансджендър хора. Като особено остро полемично понятие в обществените дебати се откроява натовареният с негативни конотации термин „*джендър идеология*“.

През лятото на същата година публичното въображение е завладяно от страховития образ на Барневерн¹⁴, норвежката служба за закрила на детето, след излъченото разследване на телевизия bTV „Защо отнемат българчета от семействата им в Норвегия?“¹⁵. Разследването представя български семейства, устроили живота си в Норвегия, които „*бягат*“ оттам, „*за да спасят децата си*“. Описано е норвежкото законодателство, което задължава „всяка клетка на обществото – учители, медицински работници, съседи“ да *следят* и да *докладват* дори при най-малкото съмнение, че някое дете е в риск, при това напълно позволени са *анонимните сигнали*. В представените случаи на български семейства сигналите са резултат от конфликти със съседи, защото „*кучето им лае*“ и „*децата плачат перманентно*“, тъй като *им растат зъби*. Интервюираните българи поясняват, че в Норвегия децата са „*собственост на държавата*“ и описват брутални случаи на отнемане на деца: „*случай на отнето дете заради кариес*“, „*защото спяло в леглото на майка си в болницата*“, „*заради лъжа на*

¹⁴ В медийния дискурс името на норвежката институция се среща в няколко версии: Барневерн, Барневарн и Барневернет.

¹⁵ <https://btvnovinite.bg/bulgaria/razsledvane-na-btv-zashto-otnemat-balgarcheta-ot-semejstvata-im-v-norvegija.html> (19.06.2024 г.).

дете в училището или за неконцентрация“. Споделят, че са живели в непрекъснат страх – „дали детето си е измило зъбите, или не... дали има петънце на блузата“. Според разказаното от тях в училище на децата се разясняват правата им и са съветвани да сигнализират в службата за закрила на детето, ако родителите им не се съобразяват с тези права. *„Тя може да ми направи проблем, ако я карам да си дойде вкъщи, а навън ѝ е много забавно. Може да я слагам да си легне, а тя да не иска. Там не е желателно да се караш. Детето трябва да се развива, както си се развива“,* обяснява един от родителите, а след това допълва с разказ за абсолютния контрол, упражняван от службата, върху начина, по който се отглежда новородено бебе: *„те идват час по час вкъщи да ни проверят... Не може да не искаш да кърмиш или да не имунизираш детето си“*.¹⁶

Разследването получава силен отзвук в българското общество и влиянието на разказаните истории е ясно видимо в реакциите срещу Националната стратегия за детето. В коментарите, публикувани в портала за обществени консултации към сайта на Министерския съвет, може да бъдат проследени десетки споменавания на Норвегия и нейната служба за закрила на детето, както и интензивно възпроизвеждане на изразените в показаните лични истории идеи и представи. Спекулира се с възможностите едно дете *„да изнудва и манипулира родителите си“*, за *„да му купят колело“*, или пък *„съседи, които не обичат шумни и ревливи деца, ще подадат сигнал срещу родителите, че бият децата си и това е бърз начин за саморазправа и отмъщение“*. Изказват се опасения за *„масови злоупотреби от институциите“* и за поставяне на родителите под постоянно наблюдение, като се вменява *„на учители и хора, които работят с деца, да шпионират семействата и да доносничат на социалните служби“*. Обрисуват се картини на потенциален терор, в които *„във всеки един момент в дома ви може да нахълтат полицаи със социален работник и да отведат детето ви, защото съседката го е чула, че плаче посред нощ (иди, доказвай, че му растат зъби и го боли) или има синка (паднало е на пързалката? докажи), или си е преципало ръката на вратата (къде си блял ти, явно си безотговорен родител)“*¹⁷. В публикуваните десетки коментари е добре видимо как изграденият в разследването на bTV образ на страшното норвежко „настояще“ намира почти огледално отражение в представите за едно неизбежно българско „бъдеще“: абсолютният институционален контрол върху отглеждането на децата, постоянното наблюдение от страна на съседите и обществото, анонимните доноси, предизвикани от банални всекидневни проблеми, възможността за манипулации и злоупотреби дори от страна на самите деца. Особено плашеща е идеята за превръщането на децата в *собственост на държавата* и

¹⁶ В цитирания репортаж на телевизия bTV е представен и случай на българка, чиито две деца са отнети от норвежките служби. Поради етични съображения не включвам конкретния случай в анализа си.

¹⁷ <https://www.strategy.bg/publicconsultations/View.aspx?Id=4012> (19.06.2024 г.). Цитатите са илюстративни и са избрани измежду множество сходни коментари. Тук се привеждат след правописна редакция.

впоследствие третирането им като „ресурс“, предмет на „бизнес“ и „стока на европейския пазар“. Двете картини – излъчената в медийното пространство и обрисуваната от противниците на Стратегията – са на практика идентични и връзката между тях е извън всяко съмнение. Представата за предстоящо установаване на „норвежкия модел“ доминира в коментарите, публикувани през януари и началото на февруари 2019 г.

В дискусиата, проведена в същия портал два месеца по-късно, между 12 март и 14 април, по доклада и проекта на Националната програма за закрила на детето, вниманието привличат новопоявили се образи и мотиви, натоварени със силен негативен заряд. Първо, такъв е мотивът за „кръвния данък“ – отвлечането на деца за еничари, зает от публикации, посветени на отнемането на български деца в Норвегия (вж. напр. „Българите в Норвегия изригнаха: Асимилират децата ни! Дори османците са били по-човечни, като са отвлечали българчетата за еничари“¹⁸). Второ, такъв е недокрай изясненият и затова дори по-страшен образ на „ювеналната юстиция“, спомената десетки пъти от коментиращите, заедно с артикулирани представи за сексуални извращения, педофилия и търговия с детска плът и органи. Стратегията е вече устойчиво определяна като „извратена“ или „сатанинска“:

„Спонсорираната от Норвегия стратегия е антидетска, антибългарска и безбожна! Продадохте децата!

Стратегия за детето 2019 – 2030 е престъпление срещу българското семейство като цяло и в частност българското дете, което е неделима част от това семейство! В последните години се наблюдават изключително жестоки практики по отнемане на деца от родителите и отглеждането им в защитени селища или при приемни родители, отделени от близките им. Тази практика може да бъде аналогична само на мракобесните времена на турско робство и всеизвестния на народа ни кръвен данък. Това може да бъде само в едно тоталитарно общество, ако и да претендира, че е демократично. Мръсен кръвен бизнес се прави с човешки детски съдби – жива детска плът. Българският народ е минал по този път. Той НЕ ЖЕЛАЕ и категорично се противопоставя на това сатанинско зло.“

„Децата на България не са стока за продан, нито са банкомати! Българските родители разбират целта на тази сатанинска Стратегия 2019 – 2030, не ги смятайте за малоумни! Знаем, че бизнесът с деца и детски органи е най-печеливият в момента. Не желаем да ставаме заложници на педофили и хомосексуалисти. Не искаме извратени мозъци и деградирани скандинавски общества да ни натравят своите извращения! Категорично НЕ на съвременното еничарство и неговото

¹⁸ https://petel.bg/Balgarite-v-Norvegiya-izrignaha--Asimilirat-detsata-ni--Dori-osmantsite-sa-bili-po-chovechni--kato-sa-otvlicali-balgarchetata-za-enichari__294646 (19.06.2024 г.).

узаконяване в България! [...] НЕ на извратената Стратегия! НЕ на бизнеса с деца и детски органи!“

„Защо се взема моделът на скандинавските държави? При тях седемгодишно дете, което още не може да си избърише сопала, може да си избере пола. Да не забравяме, че в тези държави педофилията е често срещана практика. В тези държави се говори открито за узаконяването на инцеста. В тези държави се самоубиват невръстни деца поради преживените блудства...“¹⁹

Носителите на тези чудовишни идеи и представи далеч не са нови за българското медийно пространство. Двата ключови наратива – „Креативен секс за елита“ на Ирина Бергсет²⁰ в превод от руски език и „Ювеналната юстиция като средство за легализиране на педофилията и експлоатацията на деца“ на Мика Сийминееен²¹ – са публикувани респективно през 2013 и 2014 г. и са препечатвани в различни блогове и форуми. Обширни части от тях или техни преразкази са инкорпорирани в други медийни материали, посветени на същата тема (вж. напр. „Норвегия: Раят на педофилите и содомистите в Европа“²² или „Чудовищата на мрака“ от Виолета Станиславова²³). Онова, което се случва със засилването на напрежението около обсъжданата Стратегия, е изваждането на двата наратива от периферията на публичното внимание, фокусирането върху тяхното съдържание и превръщането им в основен източник на конспиративни идеи и представи. Двата текста или техни варианти са многократно споделяни като повод за дискусии във фейсбук групата „Не на Стратегията за детето 2019 – 2030!“²⁴, а също така връзки към тях се публикуват като коментари в други дискусии, най-често свързани с т.нар. „ранно сексуално обучение“²⁵. При

¹⁹ <https://www.strategy.bg/publicconsultations/View.aspx?lang=bg-BG&Id=4191> (19.06.2024 г.). Цитираните примери се привеждат след правописна редакция и отстраняване на граматически грешки.

²⁰ <https://anonybulgaria.wordpress.com/2013/05/17/креативен-секс-за-елита/> (19.06.2024 г.).

²¹ <https://sieminehn4.wixsite.com/index/post/ювеналната-юстиция-като-средство-за-легализиране-на-педофилията-и-експлоатацията-на-деца>; също и <https://sieminehn.wordpress.com/2014/12/13/9-4919/> (19.06.2024 г.).

²² Вж. АИФ I 597: с. 18 – 21.

²³ <https://pogled.info/bulgarski/chudovishtata-na-mraka.103413> (19.06.2024 г.).

²⁴ Дискусиите в групата, провокирани от споделяния на двата текста в различни варианти, са съхранени в архива на Националния център за нематериално културно наследство при ИЕФЕМ – БАН под сигнатурен номер АИФ I 597. Архивът съдържа десет дискусии, състояли се в периода февруари – май 2019 г.

²⁵ Вж. АИФ I 598.

все че има немалко сходства в съдържанието им, те имат и ясно изразени специфики, затова ще бъдат въведени и коментирани поотделно.

Статията „Креативен секс за елита“ представя интервю с Ирина Бергсет, „правозащитничка“ и майка, пострадала от норвежката система за закрила на децата. Рускинята Ирина Фролова и седемгодишният ѝ син заминават за Норвегия през 2005 г., където тя се омъжва за норвежеца Курт Бергсет и ражда второто си дете. Три години по-късно започва бракоразводен процес, по време на който Ирина обвинява съпруга си в сексуални посегателства към децата. Назначената медицинска експертиза отхвърля обвиненията, затова пък психолозите изразяват съмнения в психичното здраве на Ирина. Съдебното решение присъжда на нейния бивш съпруг попечителството и върху двете деца, а Ирина се завръща в Русия, където основава движението „Руски майки“ и разказите ѝ както за личната ѝ загуба, така и за норвежкото общество се превръщат в медийна сензация. Макар че част от твърденията ѝ са откровено абсурдни – например, че в Европа зоофилията е узаконена и съществуват „зоо-бордеи“ или пък че норвежците обличали 4-годишния ѝ син в костюм на Путин, а след това се редели на опашка, за да го изнасилват – основният разказ на Ирина Бергсет предизвиква силен отзвук най-напред в руското общество, а впоследствие и в други източноевропейски общества. Сходни случаи на драматични загуби на деца от страна на родители източноевропейци нееднократно фокусират вниманието върху нейните разкази и предизвикват вълнения и протести в Литва, Чехия, Полша, Естония (вж. Borenstein 2019: 164 – 167, Pavliková, Mareš 2020, Astapova et al. 2021: 75 – 79, Astapova 2023). Някои изследователи възприемат разпространението на нейните истории като част от „руската информационна война“ (Pavliková, Mareš 2020) и подобна интерпретация има основания, предвид опитите на самата Ирина най-напред да прехвърли твърденията си за норвежката „извратеност“ върху Западна Европа, а след това и да „американизира“ разказа си (Borenstein 2019: 164). Независимо дали са продукт на спонтанен опортюнизъм, или са насочвани от хибридната пропаганда, внушаваните идеи и представи имат силно влияние върху реакциите и поведението на немалко източноевропейци, включително и българи.

Тук няма да се спирам подробно на всичко, разказано от Ирина Бергсет в посоченото интервю, а ще се огранича само до три ярки картини, обрисувани от нея, оказали по моите наблюдения най-силно въздействие върху българската публика. Първата е картината на институционално защитени практики на педофилия и инцест. Според разказаното от Ирина в интервюто: през март 2011 г., след гостуване на малкия ѝ син при баща му, се наложило да потърси съдействието на полицията, защото детето твърди, „*че лелички и чичковци, роднини на баща му, му правели болно в устата и дупето*“. „*Въпросът е – обяснява тя, – че в Норвегия има такава народна традиция: роднините на малки деца, момченца и момиченца, да правят секс с тях, а после да ги „пускат“ на съседите. [...] Тяхната система за закрила на децата служи само да демонстрира, че уж се бори с тези педофилски кръвосмешения. Но после*

ми стана ясно, че задачата на центровете „Барневарн“, каквито има във всяко село, е само да открият кое дете се оплаква – а после да го изолират от родителите му, като по този начин го накажат. [...] Отнемането става така: детето просто не се връща от детската градина или училището. Тоест, практически го отвлечат, то изчезва“.

Втората картина е на планирано разрушаване на семейства от страна на държавата, осъществявано чрез корупция и произвол. Ирина твърди, че „в Норвегия има държавен план, квота по отнемане на деца от родителите им. Органите по опеката даже се съревновават в неговото изпълнение“. При това на приемните родители е позволено да си избират деца „като на пазар“: „Например, ако ви хареса ето онова русо и синеоко момиче, достатъчно е да звъннете в „Барневарн“ и да кажете: „Аз имам една малка стая за приемно дете“. И после само споменавате името и адреса. Ще ви доставят детето. Тоест: отначало се намира „наемно семейство“, а вече после „поръчаното“ дете се отнема от родните му родители. [...] Дават се премии за всяко отнето дете, което е русо и със сини очи. Нямате никакъв шанс да спасите сина или дъщеря си от норвежкия приют. Аз минах през всички инстанции на норвежките съдилища. Всичко е оплетено, навсякъде е корупция. Децата са стока, която не подлежи на връщане.“

Третата нарисувана картина е на целенасочено изграждана сексуална дискотопия, включваща не само Норвегия, а целия Запад. Сексуалните малцинства в Норвегия не са малцинства, разказва тя, и към 2050 г. 90% от населението ще е хомосексуално. Твърди, че „в цяла Европа са въведени сексуални стандарти, които регламентират възпитанието на децата по определен начин. [...] Там в пряк текст се казва, че родителите заедно с лекарите и детските учители са длъжни да учат децата още от люлката на „различни видове любов“. Специален раздел на този общоевропейски сексуален стандарт обяснява защо родителите и възпитателките са длъжни да учат европейските деца да мастурбират не по-късно от 4-годишна възраст. Така например на стр. 46 от въпросния документ се заявява, че новороденото бебе трябва да осъзнае своята „джендърна идентичност“: дали е гей, лесбийка, бисексуал, транвестит или транссексуал. [...] Ако пък вашето дете все пак не си избере „джендър“ – тогава ще му помогнат всемогъщата норвежка „Барневарн“, финландската „Ластенсуелу“, немската „Югендамт“ и т. н.“

Рецепцията на тези образи, рисувани от Ирина Бергсет, може да бъде проследена в коментарите, публикувани във фейсбук дискусиите. Така например описанието на „традиционната педофилия“ предизвиква споделянето на лично преживяното или дочутото от потребители, пребивавали в Норвегия: „Не съм чула да е традиция, но моята бивша свекърва ми каза, че чичо ѝ правил нещо сексуално с нея“²⁶; „Жената, при която бях ai pair в Норвегия, беше опитвана от баща си. Той опитваше и внучките си, дори и в мое присъствие. Имаше

²⁶ АИФ I 597, с. 25.

и статии за няколко норвежки семейства в гр. Драмен, които блудствали с малките си бебета²⁷; „Учеха сина ми в детската градина да си бърка в дупето (в Норвегия)! Вкъщи никой не му беше показал такива неща. Ако се бях оплакала, щяха да си отмъстят, като ме обявят за педофил... Напуснах хубава работа и всичко, което бях изградила за 16 години. Опитаха се да ме притиснат от същата детска градина да изследват сина ми, за да му лепнат фалшива диагноза и по-лесно да го отделят от мен“²⁸.

Убеждението, че норвежците се стремят да отнемат именно български деца заради типично славянския им фенотип, е силно разпространено сред противниците на Стратегията²⁹ и е уловено и в анализа на Ивайло Дичев: „Норвежците значи се канят да отвличат нашите деца и да ги правят гей-еничари. Защо са им притрябвали точно нашите? Защото са бели, гласи расисткото обяснение“ (Дичев 2019). Подобна интерпретация действията на норвежката институция получават и в Литва, където след два случая на отнемане на деца интензивно се разпространява конспиративната теория, че норвежкото общество страда от кръвосмесителните си връзки и се стреми да отвлича източноевропейски деца, за да подобри генетичния си фонд (Borenstein 2019: 165, Astapova et al. 2021: 78–79). Картината на сексуалната дистопия е допълвана и развивана в още по-мрачен, дори апокалиптичен образ на неизбежното бъдеще: „Потресена съм, ужасена съм, че това насилствено налагане на джендър лудостта се случва в действителност! Съвременното законно еничарство, законна педофилия и инцест... нямам думи! Сатанистите ще се считат за нормални, а нас, нормалните хора ще ни обявят за хомофоби. Хомофобията ще се счита за психиатрична диагноза и ще се лекува в психиатрични заведения. Поне така прочетох някъде“ – „Истина е това, което пишете. Здравите и здравомислещите хора ще бъдат криминализирани и хоспитализирани (дрогирани)³⁰. Според анализ на съдържанието на фейсбук групата, направен от Боян Юруков през есента на 2019 г., целите на Стратегията се определят от членовете ѝ като „разврат“, за секс се говори учудващо често, като в повечето случаи се споменава педофилия, а на над хиляда места се дават различни тълкувания на LGBTQ обществото, включително с позовавания на библията и притчите за Содом (Юруков 2019).

Вторият наратив, озаглавен „Ювенолната юстиция като средство за легализиране на педофилията и експлоатацията на деца“, не е така детайлен и не е представен като личен опит, но антиутопичната картина, която обрисова, до голяма степен помага за свързването на отделните „парченца“ в цялостна конспиративна теория. Мика Сийминеен представя себе си като „публицист, който коментира събития в политическия, обществен и културния живот,

²⁷ Пак там.

²⁸ АИФ I 597, с. 26.

²⁹ Обяснението, че българчетата са желани, защото са „бели и хубави“, беше регистрирано от мен и в устна среда.

³⁰ АИФ I 597, с. 28 – 29.

които са важни, но често се пренебрегват от медиите³¹. Публикацията в неговия блог от 13.12.2014 г. е един от най-често споделяните и коментирани от противниците на Стратегията обяснителни текстове, посветени на „ювеналната юстиция“. Поради това, че текстът е значително по-кратък от интервюто с Ирина Бергсет, ще цитирам основните му постановки:

Ювенална юстиция, какво представлява това?

Във Финландия от 70-те години на XX век, както и по цялото Скандинавие действия т.нар. „ювенална юстиция“, което означава, че властите съвсем законно могат да направят с детето Ви, каквото си поискат, включва и това да Ви го отнемат. Какво сочи статистиката за Финландия, относно ювеналната юстиция: Средно около 30 000 деца биват отнети от семействата им и биват въдворявани в социални домове (своего рода интернати), биват давани за осиновяване в чужбина (без последващ контрол) или въдворявани в т.нар. „приемни семейства“.

Какво става с тези деца?

Тези, които биват въдворявани в социални домове, се експлоатират от държавата, която ги отдава под наем на частни фирми. Тези, които биват давани за осиновяване в чужбина (основно в САЩ и Арабския свят), биват подлагани на сексуална експлоатация (в Арабския свят и Турция) или се превръщат в донори за богати пациенти (САЩ и Западна Европа). Неотдавна във Великобритания разкриха престъпна група, занимаваща се с „осиновяване“ (с цел трафик на органи) на деца от Скандинавието (основно от Финландия и Норвегия), чиито установени от 2008 до 2011 година жертви са 58 деца на възраст от 5 до 12 години.

Децата, въдворени в приемни семейства, също са обект на експлоатация. Всъщност спокойно може да кажем, че т.нар. „приемни семейства“ са чисто и просто една формалност, защото иде реч за фирми, основно аграрни и в горското стопанство (неслучайно ги наричат още и с името „трудова-възпитателни ферми“), които получават децата от държавата с правото да се разпореждат, както намерят за добре. [...]

Статистиката сочи, че почти 100% от децата, въдворени в приемни семейства или институции, са жертва на сексуално насилие от страна на приемни родители, други деца, преподаватели или служители във фирмите, където децата полагат труд. [...]

За особеностите на ювеналната юстиция:

Основна особеност на ювеналната юстиция е, че тя не се прилага за деца, при които родителите са цигани, араби или турци, тя се прилага

³¹ <https://sieminehn4.wixsite.com/index/za-men> (19.06.2024 г.).

само и единствено към суоми, фини, норвежци, карели, шведи, датчани, руснаци, евреи, българи, арменци...

В рецепцията на този текст във фейсбук групата на противниците на Стратегията като че ли се долавя повече съпротива. Така например твърденията за детайлното етническо деление, според което се прилага или не „ювеналната юстиция“, са възприемани като неправдоподобни или като расистки: „Не разбирам етническата омраза, която се насажда. Лично аз съм гледала клип, в който мюсюлманка тича боса на снега със забрадка след децата си, взети от Барневарн“³²; „Някои хора явно са все още поддръжници на Хитлеровата идеология за чиста арийска раса“³³; „На пазара не се продава кофти стока, трябва им здрава, бяла и красива“ – „Госпожо, нима ще ви е по-леко, ако вземат циганско дете? Пак опирате до етнос, но между нас има голяма разлика – ние не мислим така! Защото всяко отнето дете от родител е грях, кажете ми каква е разликата между циганско и българско дете?“³⁴.

Описаните ужасни картини на експлоатация и злоупотреби влизат в противоречие с друг вече изграден плашещ образ – на отнемането на деца за всекидневни банални провинения на родителите: „Това няма никаква логика. Ще изведат детето от семейството му, защото евентуално родителите му не се грижат добре за него, за да стане роб на някоя фирма или да е сексуално малтретирано в Африка и пр. Тази статия не ми се струва много истинска. Твърдо против съм приемането на такъв закон, но някои от нещата са абсолютно абсурдни и нелогични...“³⁵. Подобни изразени съмнения от страна на членове на групата обикновено се неутрализират посредством механизмите на „сврхинтерпретация“, характерни за конспиративното мислене, с натрупване на тълкуващи противоречието аргументи. На цитирания скептичен коментар е отговорено с обяснения за корупция („Когато говорят парите, ама такива суми, които дори не може да си представите, когато управляват извратени до невъзможност за възприемане от нормален човек изроди, всичко е възможно!!!“), конспирация („Никой няма да каже, че това е целта на стратегията. Кога някой си е признал замисъл за престъпление? И да! Има държави, например Швеция, където открито, медийно, предизборно и най-безсрамно правят заявки за узаконяване на кръвосмешението!“), поквареност на заговорниците („Аз ще ви задам само един въпрос – защо тези, които най-много драпат за прокарването на всички тия стратегии и конвенции, винаги имат някаква връзка с организации, прокламираци и подкрепящи извратени?!?“) и пазарно търсене („Точно в 21 век има огромна нужда от донори на органи и много богати хора също се нуждаят от тези органи. Като

³² АИФ I 597, с. 54.

³³ АИФ I 597, с. 61.

³⁴ АИФ I 597, с. 64.

³⁵ АИФ I 597, с. 55.

няма доброволци, се прибъгва до отвлечения на хора (деца) и осигуряване на органи за тези, които си плащат“)³⁶.

Два любопитни елемента от наратива на Сийминеен заслужават допълнително внимание. Първият е извеждането на Финландия като центъра на описваното зло, което има аналог в дебатите срещу „ювеналната юстиция“, протичали в руското общество през последните две десетилетия (вж. Højdestrand 2016: 839). Вторият е споменатият опит за въвеждане на шведски вариант на закон за закрила на детето през 2012 г., отхвърлен след „бурни дебати“ и „протести на майки в над 30 български града“. В обсъждането на проектозакона за детето през 2012 г. „ювеналната юстиция“ е отново сред основните аргументи на неговите противници³⁷. А в съхранени в социалните медии призови за протести се артикулират същите опасения за възраждане на тоталитарните практики на анонимното доносничество и презумпцията за виновност, за превръщане на децата в „стока“, за която „корумпираната чиновническа класа ще направи ценоразпис по етнос, цвят на кожата и очите“ и за „осиновяване в чужбина без строг последващ контрол“, с което ще се защитят „нелегалните пазари за сексуална експлоатация и нуждите на застаряващия и болен богаташки елит от свежи и здрави органи за трансплантация“³⁸.

Старите демони на публичното въображение

В опита си да очертава съвременната митология на родителските страхове ще разделя уловените в медийния дискурс идеи и представи в две групи, които ще наричам „стари“ и „нови“ демони на публичното въображение. Използвам метафората „демони“, доколкото смятам, че става дума за идеи и представи с митологичен характер, които са близки по същността си до митологема и в отделни случаи се свързват или отправят към познати митологеми, но им липсва оформеност и стабилност, поне що се отнася до българския контекст. Те изразяват комплекс от взаимно преплетени страхове и тревоги, невинаги ясно артикулирани, но напълно способни да предизвикат колективен изблик на негативни емоции. Разделянето им на „стари“ и „нови“ е условно и то отразява не толкова хронологичната последователност, колкото различен произход, функции и най-важното – референт. Старите демони на публичното въображение са по произхода си фолклорни и те отправят към дълбоко вкоренени в културата представи за отвлечане на деца и възможните злоупотреби с тях. Новите демони на публичното въображение са продукт на социално-политическия опит от

³⁶ АИФ I 597, с. 56 – 57.

³⁷ Вж. <https://webcafe.bg/obshtestvo/1551883262-kak-darzhavata-ni-vzema-detsata.html> (19. 06.2024 г.).

³⁸ Вж. <https://www.youtube.com/watch?v=MmJinKwsoXk> (19.06.2024 г.).

близкото минало, но по характера си те са също митологични – в тях се актуализира не толкова паметта, колкото митът за тоталитарната държава.

Старите демони се основават на фундаменталното във всяка култура деление на „свои“ и „чужди“, прокарано по антропологични, религиозни и етнокултурни признаци. В традиционната култура то очертава йерархии и степени на „чуждост“, според които най-чужди, а следователно и в най-голяма степен враждебни и опасни, са различните едновременно по няколко признака. От гледната точка на традиционната българска култура такива са турците или евреите и в националната ни митология съществуват две митологеми, свързани с отвличане на деца от турци или евреи (Аретов 2006: 226–233), като и двете са възпроизведени в „норвежката“ заплаха.

Първата митологема е пряко и недвусмислено артикулирана в дискурса и това е митът за „кръвния данък“, т.е. набирането на момчета за попълване на еничарския корпус в Османската империя. Еничарството е тема на многобройни фолклорни текстове, включващи мотиви за насилствено отделяне на момче от семейството му, завръщане след години и опасност от кръвосмешение със сестра му. И ако нарушаването на табуто най-често е избегнато след разпознаване на мъжа-еничар по някакви белези, т.е. след припознаването му като „свои“, мотивите за противоестествена сексуалност – *содомия* и *инцест* – устойчиво присъстват във фолклорните легенди за турците: според етиологичните легенди техният род е възникнал от сексуалната връзка на развратна жена с нейното куче, а по-късно и с нейния син (вж. Георгиева 2003: 48–55). Търсенето на пряка приемственост между фолклорните легенди и „норвежката конспирация“ вероятно би било твърде спекулативно, аналогията обаче е видима. Идеята за отнемане на деца и представата за сексуалната извратеност на извършителите са обвързани във фолклора и това прави правдоподобно свързването им и в съвременния контекст.

Връзката с втората митологема не е така очевидна, но тя е аргументирана от съвременната фолклористика. Става дума за „кръвната клевета“ (blood libel) – обвинението в отвличане и убийство на християнски деца от евреи, за да бъде кръвта или плътта им използвана в демонични ритуали или за приготвяне на обредна храна. Според Николай Аретов присъствието на сюжета на българска почва във вида, в който той е разпространен сред всички християнски европейски народи, е резултат от външни въздействия, те обаче вероятно се наслагват върху по-стари „домашни“ варианти. Аретов отбелязва народното вярване, че на еврейските сватби се поднасят гозби от „дребни дечица“, и проследява появата на митологемата в антиеврейски полемични съчинения, в художествената литература и в публицистиката на XIX век, включително в произведения на Любен Каравелов, Христо Ботев, Алеко Константинов (Аретов 2006: 230–232). Легендата за ритуалното убийство на деца от евреи е определена от Алан Дъндес като „фолклор на злото“, изключително опасна антисемитска легенда, възникнала през XII век и мотивирала през вековете много страдание и смърт сред еврейските общности (Dundes 1991: 337). От времето на Първия

кръстоносен поход в Европа интензивно се разпространяват идеи и представи, подкрепяни и от низшето духовенство, че евреите са чеда на дявола и служители на Сатаната, надарени с тъмни магьоснически сили, и именно тези идеи и представи дават основата на една от най-старите конспиративни теории – за *световния еврейски заговор* (Cohn 2005: 25–27). В изследванията на европейски фолклористи – като френската фолклористка Вероник Кампион-Венсан и естонската фолклористка Анастасия Астапова – съвременните легенди и слухове за отвлечения на деца, за прояви на „сатанизъм“, педофилия и особено за търговия с детски органи се обясняват като възпроизвеждане на митологемата за „кръвната клевета“ (Campion-Vincent 1993, Astapova 2020). Разказите за педофилия и търговия с детски органи са по същността си опит да се *очертаят и обясни присъствието на злото* в човешкия свят – дълбоко вкоренените в културата представи за отвлечане на деца и злоупотреби с тях се свързват с поразяващи въображението действителни криминални случаи в обща обяснителна теория за „конспирация“ (вж. също Campion-Vincent 2006).

Струва си да се обърне внимание на няколко елемента в изчерпателните проучвания на Кампион-Венсан върху появата и разпространението на слуховете за търговия с деца и детски органи, тъй като те имат немало съответствия с идеите, залегнали в „норвежката конспирация“. На първо място, това е появата им в непосредствена зависимост от темата за осиновявания в чужбина – появата на тези слухове в Латинска Америка през 80-те години на XX век е пряко следствие от разкрити нелегални канали за осиновяване на бедни деца от Хондурас, Гватемала и Парагвай в богатите общества на САЩ и Западна Европа. На второ място, това е идеята за мотивирано от корупция съучастничество на местните власти, както и инцидентно предизвикваната от слуховете паника с идентични на българските обществени реакции: изплашени майки нахлуват в училищата, за да приберат децата си на сигурно въщи (Campion-Vincent 1990: 20). Трето, но не маловажно, след публикации през 1987 г. в руските издания „Правда“ и „Известия“, във френските леви издания L'Humanité и Témoignage Chrétien и особено след разпространението им от съветската информационна агенция ТАСС тези слухове са използвани от комунистическата пропагандна машина за подхранването на антикапиталистически и антиамерикански, т.е. антизападни настроения (Campion-Vincent 1990: 11).

Особено любопитно е споменатото от френската фолклористка интензивно разпространение на тези слухове в Източна Европа след падането на „желязната завеса“. В България – отбелязва тя – в началото на 90-те години тези слухове водят дори до промени в юридическите условия по осиновяването на деца от чужденци, според които осиновителите са задължени да подпишат клетвената декларация: „Няма да позволя детето ми да бъде донор на органи, нито ще допусна детето да дари органи или да бъде част от каквито и да било медицински експерименти“ (Campion-Vincent 1997: 2)³⁹. До каква степен представите

³⁹ Кампион-Венсан се позовава на специализиран доклад от декември 1994 г., изготвен от американска информационна агенция и внесен в ООН, по темата за търговия с деца, детска

за отвлечане на деца за трафик на органи са живи и устойчиви, свидетелстват периодично появяващите се в съвременната медийна среда слухове за „линейка“, „бял бус“ или „черен джип“, обикалящи в различни региони на България, за да „отвлечат деца заради търговия с органи“ или за да „търсят малки деца, да ги утрепят; за органите, да ги продадат в други държави“ – подобни слухове се разпространяват през 2015 г. в районите на Монтана, Русе и Разград⁴⁰ и през 2023 г. в Пловдивско⁴¹. Слухове за убийства на млади и здрави хора с цел кражба на органите им са регистрирани от мен и в контекста на пандемията от COVID-19 като част от конспиративните обяснения за необичайната смъртност, причинявана от инфекцията (вж. Pieva 2022).

Накрая ще опитам да направя връзка и с още една митологема, насочена срещу етническите „чужди“, макар че тя има по всяка вероятност литературен произход. Става дума за митологемата за „бялото дете, откраднато от цигани“, възникнала в испанската ренесансова литература, но получила впоследствие изключително широко разпространение в европейската художествена литература, изобразителното изкуство, киното, и послужила като структурен елемент на „бялата“ етноцентрична идентификация на европейските народи (Mladenova 2019). Настояването, че „норвежците“ желаят именно български (в цитираните наративи на Бергсет и Сийминеен – „руси със сини очи“, източно- или северноевропейски тип) деца, има не само буквален, но и символен смисъл. В митологичното противопоставяне на т.нар. бинарни двойки *бялата* и *тъмната* кожа са символни заместители на двойките добро/зло или чисто/покуварено, в крайна сметка – божествено/сатанинско. Дълбоко расистка по същността си, тази идея мобилизира колективната съпротива срещу посегателствата на „тъмните сили“ върху „доброто, невинното, чистото“ в човешкия свят.

Новите демони на публичното въображение

Тревожните идеи и представи, които определям като „новите“ демони на публичното въображение (за по-добра стилова съгласуваност, а и предвид тяхната йерархична подчиненост на „старите“ вероятно би трябвало да ги наричам „млади“), имат предимно политически характер и те произтичат от една глобална съвременна тенденция: *политизирането на семейството* и на интимните отношения в него. Означавана в популярния дискурс най-често с понятието „културни войни“, тази тенденция обхваща юридическото и институционално-

проституция и детска порнография. Изследвания на български автори по темата не са ми известни. Проследяване на разпространяването през 90-те години на миналия век в устна или медийна среда слухове вероятно би хвърлило повече светлина върху този интересен въпрос.

⁴⁰ <https://btvnovinite.bg/bulgaria/regionalni-novini/signali-za-otvlichane-na-deca-stresnaha-socialnite-mrezhi.html> (19.06.2024 г.).

⁴¹ <https://btvnovinite.bg/bulgaria/naprezhenie-v-plovdivsko-sluh-za-kradci-na-deca-izplashi-horata.html> (19.06.2024 г.).

то регулиране на възприемани като интимни въпроси, част от които са правата на жените и децата в традиционната рамка на семейството. В контекста на изследвания случай продукт на тази тенденция са и двата вече споменати документа – Конвенцията на Съвета на Европа за превенция и борба с насилието над жени и домашното насилие (Истанбулската конвенция) и Националната стратегия за детето 2019 – 2030 г. По замисъла си и двата документа се отнасят към един и същи проблем – домашното насилие и необходимостта да бъдат защитени неговите обичайни жертви, жените и децата. В процеса на възприемането им онова, което се откроява като по-дълбокия, същностен проблем, провокирал реакциите срещу тези два документа, е идеята за намеса на държавата в интимния свят на семейните отношения. Специфичното за рецепцията и реакциите на „културните войни“ в постсоциалистическите общества на Източна Европа е неизбежното актуализиране на представите за *тоталитарната държава и нейната система за репресии* в разтревоженото от възможната намеса колективно съзнание.

Изследователи на „културните войни“ в сравнителен контекст – северноамерикански и руски – отбелязват един любопитен парадокс. В САЩ консервативните християнски кръгове, произвели антиутопични визии за „либерален тоталитаризъм“, са съставени преобладаващо от демографската група на белите американци от средната класа – една социална категория, която в действителност никога не е била обект на репресии от страна на държавата или жертва на системен институционален произвол (за разлика от афро-американците или коренното индианско население – Højdestrand 2016: 837, също и Borenstein 2019). За сравнение руските консервативни и православно-религиозни среди, възприели същите антиутопични визии, пазят все още живи спомените за сталинските репресии и за тях идеята за брутална намеса на държавата в най-интимните области на живота е не просто хипотетична заплаха, а действително преживян исторически опит. Смятам, че това може да бъде отнесено също и към определени социални групи във всички постсоциалистически общества, а с особена сила към малцинствени общности, били обект на засилен натиск от страна на тоталитарната държава, каквито са например ромите.

Погледнат от тази перспектива, медийният дискурс на противниците на Стратегията впечатлява с изобилието от образи и тропи, които отправят към реалностите или реториките на социалистическото общество. Да започнем например от израза „джендър идеология“, мотивирал десетки уточнения, уговорки и обяснения в периода 2018 – 2019 г., насочени обаче главно към погрешно разбираната първа част на словосъчетанието. В колективното съзнание на постсоциалистическото общество не по-малко тревожност предизвиква втората част, тъй като то разбира „идеология“ не просто като специализиран термин за „система от идеи“, а като основание за репресивно налагани възгледи. Официално изповядваната идеология на тоталитарната държава изисква индоктринация, т.е. възпитаване на децата от най-ранна възраст в предпочитаните модели на мислене и поведение – оттук и категоричната съпротива срещу въвеждането

на програми за сексуално образование в училищата, изкривено възприемано през призмата на страховете като „ранно сексуално обучение“⁴². В този контекст описваната от Ирина Бергсет картина на сексуална дистопия звучи съвсем убедително, също така убедително звучат и употребените от нея реторики за съществуване на „*държавен план*“ за отнемане на деца в Норвегия, по който различните отдели на службата за защита се „*съревновават*“ и за чието изпълнение получават „*премии*“.

Ключово влияние за актуализирането на мита за тоталитарната държава обаче изиграват не определяните като „фалшиви новини“ разкази на Бергсет, а излъченото по телевизията bTV разследване „Защо отнемат българчета от семействата им в Норвегия?“ с представените в него индивидуални истории и с кодираните в разказите образи и символи. На първо място тук е идеята за „*отнемане*“ на детето и превръщането му в „*собственост на държавата*“, една без съмнение тревожна и травматична идея в съзнанието на преживелите социализма. Веднага след нея се нарежда идеята за непрекъснато упражняван контрол, както пряко от държавните „органи“, така и през неформалната мрежа на *анонимното доносничество*. Живот в непрекъснат страх, без ясни правила, а следователно – под непрестанен риск от институционален произвол – описаното в репортажа е тоталитарен кошмар, в който всички – социалните служби, полицията, училището, съседите, дори самите деца (на които в училище разясняват правата), са съюзени срещу родителите. Не конкретно разказаните истории, а идеята за абсолютната уязвимост на индивида, неговата беззащитност пред една описана като тоталитарна система за репресии, е основното внушение на излъчения материал и то несъмнено оказва силно въздействие върху българската публика.

Като вторичен и производен, но не по-малко тревожен комплекс от идеи и представи се открояват образите и реториките, описващи краха на тоталитарната система и актуализиращи историческия опит на „*прехода*“. Веднъж превърнати в държавна собственост, децата автоматично се приравняват на „ресурс“, „отдаван под наем на частни фирми“ без никакъв механизъм за контрол, или „пазарна стока“, за която „корумпираната чиновническа класа ще направи ценоразпис“. В логиката на конспиративното мислене представите за прехода – с криминалното заграбване на публични ресурси и всеобхватната корупция – се оказват сдвоени с мита за тоталитарната държава: децата се „одържавяват“ и „раздържавяват“ в един и същи обяснителен разказ, в границите на един и същи хронотоп, в своеобразен митичен цикъл. В тази картина митологизираната държава е едновременно *тотална* и *отсъстваща*, олицетворяваща абсолютния контрол и пълната липса на контрол. Оттук произтичат и противоречията в исканията на протестиращите срещу Стратегията родители, забелязани от Йоанна Елми: „Основният страх е от институциите и притесненията, че те ще имат правомощия да отнемат деца от семействата им. Парадоксално обаче

⁴² Вж. АИФ I 598.

протестиращите настояват за повече държавен контрол над неправителствените организации, тоест повече държава в сектора – същата държава, от чиито социални служби и законодателство се страхуват“ (Елми 2019). Държавата, тревожеща колективното въображение на тези родители, е *амбивалентна*, тя съдържа в себе си митологизирани образи на две държави от близкото минало – социалистическата и постсоциалистическата.

Заговорът срещу българските деца

Изследователите на съвременните конспиративни теории отбелязват зависимостта на нагласите и тенденциите в конспиративното мислене, характерни за дадено общество, от неговия специфичен исторически опит. За обществата на Западна Европа, преживели кървави революции срещу аристокрацията си, характерно е търсенето на източника на злото вътре в самото общество и на заговорниците – сред собствените управляващи елити. За постколониалните общества доминиращата нагласа е като злонамерени да бъдат възприемани бившите колонизатори, „белите чудовища“, богатите чужденци и всичко, което те носят със себе си (вж. цитираните изследвания на V. Campion-Vincent). В конспиративното мислене, характерно за Източна Европа, се отразяват два важни епизода от историческото минало на този регион: първо, поради обстоятелствата около възникването си от бившите европейски империи – Австро-Унгарската, Османската или Руската – повечето източноевропейски нации традиционно възприемат себе си като жертва на „великите сили“. Този специфичен исторически опит и мисловни нагласи са интензивно употребявани от пропагандата в епохата на Студената война – „златната епоха“ на конспиративните теории – за подхранване на подозрителност и неприязън към капиталистическия Запад. Второ, споделяният опит на постсоциалистически страни, част от бившия „източен блок“, политически подчинен на Съветския съюз, насочва конспиративното мислене на източноевропейците както срещу Москва и Кремъл, така и срещу съвременните политически центрове на Европа – Брюксел и институциите на Европейския съюз, възприемани като „новите Москва и Кремъл“ (вж. Panczová 2017, Astapova, Colăcel, Pintilescu, Scheibner 2021)⁴³.

Една част от анализираната тук конспиративна теория, или най-видимата част от нейния обяснителен разказ, отразява българския исторически опит и породените в него митологеми от времето на Османската империя и борбите за национална независимост – ясно доловима, вероятно защото е до голяма степен консенсусна. Тази част започва от съпротивата срещу конвенция, зло-

⁴³ Логичното изключение от този модел е самата Русия. Според някои изследователи, например Станислав Панин (вж. Panin 2022), в руското общество съществуват две отделни тенденции в конспиративното мислене: една „официална“, насочена срещу Западна Европа и САЩ, и друга „популярна“, насочена срещу институциите на властта и държавната бюрокрация, т.е. срещу собствения управляващ елит.

щастно наречена *Истанбулска*, поради възприемането ѝ като наложена от външен, „чужд“ властови център, продължава със страховете от „чужд“ във всякакъв смисъл „норвежки“ модел на отношения към и във семейството, и достига връхната си точка с актуализирането на мита за „кръвния данък“. Вторична, но не по-малко важна част от общия обяснителен разказ е описанието на вътрешната власт като неавтономна, подчинена на „чуждия“ властови център и напълно корумпирана. Двете части очертават образите на *външния* и *вътрешния враг* в разговор срещу българските деца. В този обяснителен разказ се вписват или дописват комплекс от хетерогенни наративни елементи, мотиви и образи, извлечени от различни източници: от традиционния и от съвременния фолклор, от медийни репортажи и от сензационни истории, от пропагандни внушения и от геополитически наративи. Дори когато си противоречат едни с други, бриколажната логика на конспиративното мислене успява да ги съчетае в една обща съвременна митология на родителските страхове.

В тази митология се очертават два типа идеи и представи, или „демони“ на публичното въображение, които по специфичен начин дефинират образите на външния и вътрешния враг. Външният враг е осиновителят чужденец, етнически и културно различен и поради това обрисован с чудовищни черти. Доколкото той е събирателен образ, отрицание на „нормалното“ родителство, логично се явява извършител на злодеяния, немислими за нормалния родител: сексуално насилие, педофилия, инцест и дори ритуален канибализъм, чийто митологичен наследник се явява идеята за убийство с цел отнемане на органи. Подобни демонични образи в колективното съзнание намират убедително обяснение от перспективата на аналитичната психология. Алан Дъндес тълкува легендата за „кръвната клевета“ през концепцията за *проективното преобръщане*, заета от психоаналитичната терминология на Ото Ранк – в действителност християните са общността, чийто централен ритуал включва изяждане на хляба и виното, т.е. символичното поглъщане на плътта и кръвта на Сина Божи (вж. Dundes 1991). Психоложката доктор Магдалене Шулиц обяснява появата на тази легенда с опита на средновековното колективно съзнание да се справи с чувството си за вина от negliжирането на децата, трагичните инциденти и случаите на инфантицид – затова и периодите на интензивно разпространение на легендата съвпадат с исторически периоди на радикално преосмисляне на отношението към децата (Schulz 1991). В този смисъл е и интерпретацията на реакциите срещу Стратегията в анализа на Ивайло Дичев – като неумение на културата да борави с чувството за вина (Дичев 2019). Като рисува чудовищния образ на приемния родител, колективното съзнание преодолява вината си за всекидневните „дребни“ прегрешения в отношението към децата, метафорично обобщени като „възпитателен шамар“.

Образът на вътрешния враг е не толкова чудовищен, а по-скоро „профанен“ и затова по-разбираем. Това е събирателният образ на държавната бюрокрация, за която публичното въображение напълно отхвърля вероятността да бъде в услуга на гражданите; вместо това тя е безусловно подчинена на „външни“ господари и на собствените си корисни интереси. Изводите в публикуваните анализи, посоч-

ващи проблем, недостиг или загуба на доверието в институциите, са всъщност смекчени: държавата и нейните служители са обрисувани не просто като изгубили общественото доверие, а като открито враждебни, т.е. в антропологичен смисъл – *чужди*. Създаването от тях юридически документи не може да бъдат инструмент за закрила, а единствено основание за репресия и институционален произвол: „контрол“, „изнудване“, „манипулиране“, „саморазправа или отмъщение към невинните родители“. В това възприемане на държавата и институциите като напълно отделни и враждебни на гражданите също може да бъде доловен травматичен исторически опит, както пост-Османски, така и постсоциалистически. Доколкото подобно отношение води към разрушаване или отхвърляне на обществения договор, усилия за преодоляването му биха били напълно оправдани.

Литература

Аретов, Н. 2006. *Национална митология и национална литература*. София: Издателство „Кралица Маб“. [Aretov, N. 2006. *Natsionalna mitologia i natsionalna literatura*. Sofia: Izdatelstvo „Kralitsa Mab“.]

Асоциация на европейските журналисти. 2019. ‘Българските деца не бива да стават жертва на дезинформация’, *АЕЖ – България*, 17.05.2019 г. [Asotsiatsia na evropejskite zhurnalisti. 2019. ‘Balgarskite detsa ne biva da stavat zhertva na dezinformatsia’, *AEZh – Balgaria*, 17.05.2019 g.]. Достъпно на: <https://aej-bulgaria.org/българските-деца-не-бива-да-стават-жерт/> (19.06.2024 г.).

Владиминова, А. 2019. ‘Истерията за Стратегия за детето: С нами и Бог, и руската пропаганда’, *Капитал*, 18.10.2019 г. [Vladimirova, A. ‘Isteriyata za Strategia za deteto: S nami i Bog, i ruskata propaganda’, *Kapital*, 18.10.2019 g.]. Достъпно на: https://www.capital.bg/politika_i_ikonomika/bulgaria/2019/10/18/3977824_isteriia_ta_za_strategiia_za_deteto_s_nami_i_bog_i/ (19.06.2024 г.).

Вълков, И. 2020. ‘Слухове от ромската махала – хроника на една предизвестена паника’, *АЕЖ – България*, 11.03.2020 г. [Valkov, I. 2020. Sluhove ot romskata mahala – hronika na edna predizvestena panika. *AEZh – Balgaria*, 11.03.2020 g.]. Достъпно на: <https://aej-bulgaria.org/слухове-от-ромската-махала-хроника/> (19.06.2024 г.).

Георгиева, А. 2003. *Образи на другостта в българския фолклор*. София: „Гутенберг“. [Georgieva, A. 2003. *Obrazi na drugostta v balgarskiya folklor*. Sofia: „Gutenberg“.]

Геренова, М. 2019. ‘Стратегия за масова истерия’, *Web café*, 8.10.2019 г. [Gerenova, M. 2019. ‘Strategia za masova isteria’, *Web café*, 8.10.2019 g.]. Достъпно на: <https://webcafe.bg/caffeine/134122573-strategiya-za-masova-isteriya.html> (19.06.2024 г.).

Григоров, Г. Хар. 2013. ‘Градска легенда’. В: Отченашек, Я., В. Баева (съст.). *Речник на термините от словесния фолклор. България*. Прага – София: Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей – БАН ,

171–172. [Grigorov, G. Har. 2013. ‘Gradska legenda’. V: Otchenashek, J., V. Baeva (sast.). *Rechnik na terminite ot slovesniya folklor. Balgaria*. Praga – Sofia: Institut za etnologia i folkloristika s Etnografski muzey – BAN, 171–172.]

Дайнов, Е. 2019. ‘Скъпи български родители, прочетете този текст!’, *DW*, 18.05.2019 г. [Daynov, E. 2019. ‘Skapi balgarski roditeli, prochetete tozi tekst!’, *DW*, 18.05.2019 г.]. Достъпно на: <https://www.dw.com/bg/скъпи-български-родители-прочетете-този-текст/a-48778617> (19.06.2024 г.).

Дичев, И. 2019. ‘Стратегията за детето: Защо сме срещу нея?’, *DW*, 8.09.2019 г. [Dichev, I. 2019. ‘Strategiyata za deteto: Zashto sme sreshtu neya?’, *DW*, 8.09.2019 г.]. Достъпно на: <https://www.dw.com/bg/стратегията-за-детето-защо-сме-срещу-нея/a-48999715> (19.06.2024 г.).

Елми, Й. 2019. ‘Стратегия и зрелища’, *Toest*, 17.05.2019 г. [Elmi, J. 2019. *Strategia i zrelishta*, *Toest*, 17.05.2019 г.]. Достъпно на: <https://www.toest.bg/strategiya-i-zrelishta/> (19.06.2024 г.).

Илиева, А. 2022а. ‘Фейсбук като терен за антропологичното изследване: възможности и предизвикателства’, *Антропология / Anthropology. Journal for Sociocultural Anthropology*, 9(2), 35–57. [Ilieva, A. 2022a. ‘Feysbuk kato teren za antropologichното izsledvane: vazmozhnosti i predizvikatelstva’, *Antropologia / Anthropology. Journal for Sociocultural Anthropology*, 9(2), 35–57.]. Достъпно на: <http://anthropology-journal.org/wp/journal/фейсбук-като-терен-за-антропологично> (19.06.2024 г.).

Илиева, А. 2022б. ‘Пандемия от слухове: етиологични представи за COVID-19’. В: Баева, В. и кол. (съст.). *Превъплъщения на словото, прояви на фолклорното. Юбилеен сборник в чест на доц. д-р Стоянка Бояджиева*. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 167–188. [Ilieva, A. 2022b. ‘Pandemia ot sluhove: etiologichni predstavi za COVID-19’. V: Baeva, V. et al. (sast.). *Prevaplyshiteniya na slovoto, proyavi na folklornoto. Yubileen sbornik v chest na dots. d-r Stoyanka Boyadzhieva*. Sofia: Izdatelstvo na BAN „Prof. Marin Drinov“, 167–188.]. Достъпно на: [https://press.bas.bg/en/eBooks-105/show-106\(46\)](https://press.bas.bg/en/eBooks-105/show-106(46)) (19.06.2019 г.).

Леви-Строс, К. 2002. *Дивото мислене*. Плевен: ЕА, 2002. [Levi-Strauss, Cl. 2002. *Divoto mislene*. Pleven: EA, 2002.]

Лещарска, Д. 2019. ‘Истанбулската стратегия за детето’, *Kapital*, 17.05.2019 г. [Leshtarska, D. 2019. ‘Istanbulskata strategija za deteto’, *Kapital*, 17.05.2019 г.]. Достъпно на: https://www.capital.bg/politika_i_ikonomika/bulgaria/2019/05/17/3906609_istanbulskata_strategiia_za_deteto/ (19.06.2019 г.).

Седларска, В. 2019. ‘Да разлаем гетата’, *Sega*, 10.10.2019 г. [Sedlarska, V. 2019. ‘Da razlaem getata’, *Sega*, 10.10.2019 г.]. Достъпно на: <https://www.sega-bg.com/category-observer/da-razlaem-getata> (19.06.2024 г.).

Юруков, Б. 2019. ‘Групата на торбаланците – кой, по колко и за какво става реч’, *Блогът на Юруков*, 7.09.2019 г. [Yurukov, B. 2019. ‘Grupata na torbalantsite – koy, po kolko i za kakvo stava rech’, *Blogat na Yurukov*, 7.09.2019 г.]. Достъпно на: <https://yurukov.net/blog/2019/torbalancite/> (19.06.2024 г.).

Astapova, A. 2020. 'Rumours, urban legends and the verbal transmission of conspiracy theories'. In: Butter, M., Knight, P. (eds.). *Routledge Handbook of Conspiracy Theories*. London and New York: Routledge, pp. 391–400.

Astapova, A. 2023. 'Conspiratorial thinking among Russian speakers in Estonia: From COVID-19 to the war in Ukraine', *Journal of American Folklore*, 136(542), pp. 361–385.

Astapova, A. et al. 2021. *Conspiracy Theories and The Nordic Countries*. London and New York: Routledge.

Astapova, A., Colăcel, O., Pintilescu, C. and Scheibner, T. 2021. 'Introduction: Eastern Europe in the global traffic of conspiracy theories'. In: Astapova et al. (eds.). *Conspiracy Theories in Eastern Europe*. London and New York: Routledge, pp. 1–26.

Barkun, M. 2003. *A Culture of Conspiracy: Apocalyptic Visions in Contemporary America*. Berkley, Los Angeles, London: University of California Press.

Borenstein, E. 2019. *Plots against Russia: Conspiracy and Fantasy after Socialism*. Ithaca and London: Cornell University Press.

Butter, M. 2021. 'Conspiracy Theories – Conspiracy Narratives', *Diegesis. Interdisciplinary E-Journal for Narrative Research*, 10(1), pp. 97–100.

Campion-Vincent, V. 1990. 'The baby-parts story: A new Latin American legend', *Western Folklore*, 49(1), pp. 9–25.

Campion-Vincent, V. 1993. 'Demonologies in contemporary legends and panics. Satanism and babyparts stories', *Fabula*, 34, pp. 238–251.

Campion-Vincent, V. 1997. 'Organ theft narratives', *Western Folklore*, 56(1), pp. 1–37.

Campion-Vincent, V. 2005. 'From evil others to evil elites: A dominant pattern in conspiracy theories today'. In: Fine, G. A., and Campion-Vincent, V. (eds.). *Rumor Mills: The Social Impact of Rumor and Legend*. New York: Routledge, pp. 103–122.

Campion-Vincent, V. 2006. 'Élites maléfiques et „complot pédophile“: paniques morales autour des enfants', *Schweizerisches Archiv für Volkskunde*, 102, pp. 49–70.

Cohn, N. 1967. *Warrant for Genocide: The Myth of the Jewish World Conspiracy and the Protocols of The Elders of Zion*. London: Serif.

Dundes, A. 1991. 'The ritual murder or blood libel legend: A study of anti-Semitic victimization through projective inversion'. In: Dundes, A. (ed.). *The Blood Libel Legend: A Casebook in Anti-Semitic Folklore*. Madison: University of Wisconsin Press, pp. 336–376.

Ellis, B. 2000. *Raising the Devil: Satanism, New Religions, and the Media*. Lexington: University Press of Kentucky.

Höjdestrand, T. 2016. 'Social welfare or moral warfare? Popular resistance against children's rights and juvenile justice in contemporary Russia', *International Journal of Children's Rights*, 24, pp. 826–850.

Ilieva, A. 2022. 'Angels in white coats or angels of death? Rumours and conspiracy narratives about medical specialists in Bulgaria during the COVID-19 pandemic', *Slovenský národopis / Slovak Ethnology*, 70(3), pp. 328–348.

Mladenova, R. *Patterns of Symbolic Violence: The Motif of ,Gypsy‘ Child-theft across Visual Media*. Heidelberg: Heidelberg University Publishing. Available at: <https://heiup.uni-heidelberg.de/catalog/book/483> (Accessed: 19.06.2024).

Panczová, Z. 2017. ‘The image of the West in conspiracy theories in Slovakia and its historical context’, *Folklore*, 69, pp. 49–68. Available at: <https://www.folklore.ee/folklore/vol69/panczoava.pdf> (Accessed: 19.06.2024).

Panin, S. 2022. ‘Conspiracy narratives in Russia: A search for identity, religious worldviews, and Russian politics’, *Religion Compass*, 16(8). Available at: <https://doi.org/10.1111/rec3.12446> (Accessed: 19.06.2024).

Pavliková, M., and Mareš, M. 2020. “‘Barnevernet steals children’”. An analysis of Russian information warfare narratives in the Czech disinformation media’, *Trames*, 4, pp. 589–605.

Renard, J.-B. 1999. *Rumeurs et légendes urbaines*. Paris: PUF.

Schulz, M. 1991. ‘The blood libel: A motif in the history of childhood’. In: Dundes, A. (ed.). *The Blood Libel Legend: A Casebook in Anti-Semitic Folklore*. Madison: University of Wisconsin Press, pp. 273–303.

Uscinski, J. and Parent, J. 2014. *American Conspiracy Theories*. New York: Oxford University Press.

van Prooijen, J.-W. 2018. *The Psychology of Conspiracy Theories*. London and New York: Routledge.

Доц. д-р Ангелина Илиева

Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей

при Българската академия на науките

ул. „Акад. Георги Бончев“, бл. 6

1113 София, България

e-mail: angelina.ilieva@iefem.bas.bg